

«Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, ἢ θεωρία τῆς Τρίτης Ρώμης»

Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου

Μέ ἀφορμή τό Οὐκρανικό ζήτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ τά τελευταῖα χρόνια, θέλησα νά διαβάσω κάποια ἐπιστημονικά κείμενα καί νά μάθω κάτι περισσότερο ἀπό ὅσα γνώριζα γιά τήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καί τήν περίφημη θεωρία τῆς «Τρίτης Ρώμης».

Στήν ἀναζήτησή μου αὐτή βρῆκα τήν μεταπτυχιακή ἐργασία τοῦ Ἀναστασίου-Ἰωάννη Λάλλου μέ τίτλο «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, ἢ θεωρία τῆς Τρίτης Ρώμης» (Θεσσαλονίκη 2016), ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε στό Πανεπιστήμιο τῆς Μακεδονίας καί συγκεκριμένα στό Τμήμα Βαλκανικῶν, Σλαβικῶν καί Ἀνατολικῶν Σπουδῶν, στήν γενικότερη προοπτική τῶν «σπουδῶν στίς Γλῶσσες καί τόν πολιτισμό τῶν Χωρῶν τῆς Ν.Α. Εὐρώπης».

Πρόκειται γιά μιά ἐργασία πού εἶναι ἀποτέλεσμα ἔρευνας μέ διερεύνηση τῶν πηγῶν, καθῶς ἐπίσης καί τῆς ὑπάρχουσας βιβλιογραφίας, ἀπό τήν ὁποία ἀντλήται τό σημαντικό αὐτό ὑλικό καί προσφέρονται πληροφορίες τόσο γιά τήν ἱστορία τῆς Ρωσίας, ὅσο καί γιά τήν θεωρία τῆς «Τρίτης Ρώμης» πού ἄρχισε τόν 15^ο αἰώνα καί ἀναπτύχθηκε κυρίως ἀπό τόν 16^ο αἰώνα μέχρι τίς ἡμέρες μας.

Τήν μεταπτυχιακή αὐτή μελέτη ἐπέβλεψε ὁ καθηγητής Κωνσταντῖνος Νιχωρίτης καί τήν ἀξιολόγησαν ὁ Ἀναπληρωτής καθηγητής Σταῦρος Καμαρούδης καί ὁ Ἐπίκουρος καθηγητής Κυπριανός Σούτσιου.

Στήν συνέχεια θά κάνω μιά σύντομη παρουσίαση αὐτῆς τῆς μελέτης, διότι δέν γνωρίζω ἂν ἔχη ἀκόμη ἐκδοθῆ τύποις, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά λάβῃ μιά εἰκόνα τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἀκριβῶς γιατί πρόκειται γιά θέμα πολύ ἐπίκαιρο μέ ὅσα ἔγιναν καί γίνονται σχετικά μέ τήν αὐτοκεφαλία πού χορήγησε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στήν Οὐκρανία, γιά τό ὁποῖο ἀντιδρᾷ ἡ Ἐκκλησία τῆς Μόσχας.

1. Τά περιεχόμενα τῆς μεταπτυχιακῆς ἐργασίας

Μετά τά εἰσαγωγικά τό ὅλο θέμα διαρθρώνεται σέ τέσσερα κεφάλαια.

Τό πρῶτο κεφάλαιο μέ τίτλο «Ἱστορικό πλαίσιο-ἱστορική Ἀναδρομή» κάνει λόγο γιά τήν «προέλευση καί τήν ἐπέκταση τῶν Ρώσων» ἀπό τόν 5^ο καί 6^ο αἰώνα μ. Χ. κυρίως μέ κέντρο τό Κίεβο.

Τό δεύτερο κεφάλαιο μέ τίτλο «Έθνική καί Έκκλησιαστική ιστορία τής Ρωσίας» παρουσιάζει τά ιστορικά γεγονότα από τήν βάπτιση τών Ρώσων μέχρι τήν ίδρυση τοῦ Πατριαρχείου τής Μόσχας, δηλαδή ἐξετάζει τό χρονικό διάστημα ἀπό τό ἔτος 989 μέχρι τό 1589. Οἱ ἐπί μέρους ἐνότητες αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι χαρακτηριστικές:

«Ἀπό τοῦ βαπτίσματος τών Ρώσων μέχρι τής Μογγολικῆς Κατακτήσεως (989-1240)»· «Ἡ Ἥγεμονία τοῦ Κιέβου»· «Τό Βάπτισμα τών Ρώσων (988-989) – ὁ ἅγιος ἰσαπόστολος Βλαδίμηρος ὁ Μέγας (1015)»· «Ἀπό τόν Μέγα Βλαδίμηρο (1015) στήν Ταταρική Κατάκτηση (1240)· «Ἡ Ἔνοδος τοῦ Βλαδιμήρ»· «Οἱ μητροπολίτες Κιέβου καί πάσης Ρωσίας»· «Μοναχισμός· Ἡ Λαύρα τών Σπηλαίων τοῦ Κιέβου· Οἱ Ὅσιοι Ἀντώνιος καί Θεοδόσιος»· «Ἀπό τής Μογγολικῆς κατακτήσεως τής Ρωσίας μέχρι τής διαιρέσεως τής Μητροπόλεως τής Ρωσίας (1240-1462)· Κυριαρχία τών Τατάρων»· «Ἀπό τής διαιρέσεως τής Μητροπόλεως τής Ρωσίας μέχρι τής ιδρύσεως τοῦ Πατριαρχείου (1462-1589)»· «Τό Πατριαρχεῖο τής Μόσχας».

Τό τρίτο κεφάλαιο ἔχει τίτλο «Έκκλησιαστική ιστορία τής Ρωσίας: Περίοδος ἀναδιοργανώσεως· Διοικητική Αὐτονομία καί ἡ θεωρία τής Τρίτης Ρώμης». Ὑποδιαιρεῖται στίς ἐξῆς ἐνότητες:

«Ἀπό τή Ρώμη στήν Νέα Ρώμη»· «Πρίν τήν πτώση»· «Περί τής θεωρίας τής Τρίτης Ρώμης»· «Ἡ Μητρόπολη Μόσχας καί ἡ ἀναδιοργάνωση τής Έκκλησίας τής Ρωσίας»· «Ἱεραρχία καί Ἱεράρχες»· «Ὁ Κληρικός»· «Μάξιμος ὁ Γραικός ὁ φωτιστής τών Ρώσων»· «Μάξιμος ὁ Γραικός ὡς Έκκλησιαστικός Μεταρρυθμιστής»· «Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἁγίου Ὅρους στόν πνευματικό βίον τών Σλάβων».

Τό τέταρτο κεφάλαιο ἔχει τίτλο «Ἡ ἀρχή, ἡ πορεία καί τό τέλος τής “περί Τρίτης Ρώμης” θεωρίας -ἀναγωγή στό σήμερα». Ὑποδιαιρεῖται στίς ἀκόλουθες ἐνότητες:

«Ἡ ἀρχή, ἡ πορεία καί τό τέλος τής “περί Τρίτης Ρώμης” θεωρίας-ἀναγωγή στό σήμερα»· «Ἡ θεωρία τοῦ Πανσλαβισμού καί ὁ Σλάβικός ἔθνοφυλετισμός»· «Ἡ γεωπολιτική τής πνευματικότητας, ἡ διπλωματία τής πίστεως καί ἡ ἐλπίδα τής Τρίτης Ρώμης»· «Ἡ προοπτική τής Θεωρίας τής Τρίτης Ρώμης καί οἱ πολιτικές ἐπιπτώσεις της»· «Τό περιεχόμενο τής Θεωρίας τής Τρίτης Ρώμης καί οἱ ἐπιπτώσεις του»· «Συμπερασματικά περί Τρίτης Ρώμης».

Στό τέλος παρατίθεται ἡ ἑλληνογλωσση καί ἡ ξενόγλωσση βιβλιογραφία πού χρησιμοποίησε ὁ ἐρευνητής γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ θέματός του, καθώς ἐπίσης παρατίθεται καί ἕνας χρονολογικός πίνακας τών βασικῶν γεγονότων τής

ιστορίας της Ρωσίας, όπως και ένας κατάλογος χαρτών και εικόνων σχετικά με τό διερευνώμενο θέμα.

Παρέθεσα τά κεφάλαια καί τίς ύποενότητές τους, καίτοι μπορεῖ νά φαίνεται ὡς κουραστικό, γιά νά γίνη ἀντιληπτό καί μέ μιά πρόχειρη καί γρήγορη ματιά ὅτι στήν μεταπτυχιακή αὐτή ἐργασία παρουσιάζεται συνοπτικά ἡ ἐθνική, πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἱστορία τῶν Ρώσων ἀπό τόν 5^ο καί 6^ο αἰῶνα μ.Χ. μέχρι τίς ἡμέρες μας, καθῶς ἐπίσης παρουσιάζεται καί ἡ ἀνάπτυξη καί καλλιέργεια τῆς θεωρίας περί τῆς «Τρίτης Ρώμης».

Ἔτσι θά κατανοηθῆ ὅτι ἡ θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης» εἶναι ἡ θρυαλίδα πού σιγοκαίει στό βάθος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καί ὑπονομεύει τό κανονικό σύστημα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πού ἀποφασίστηκε ἀπό τούς Πατέρες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί βεβαίως καί τήν Πρωτοκαθεδρία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ ἀναγνώστης μελετώντας τήν ἐργασία αὐτή ἀποκτᾶ πλήρη εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Ρωσίας, ἐθνικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς, καί τίς ἐπιπτώσεις της στήν σύγχρονη ἐκκλησιαστική κατάσταση.

2. Εἰσαγωγικά

Στά «Εἰσαγωγικά» διαβάζει κανεῖς τήν μεγάλη σημασία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πού διέδωσε τόν Χριστιανισμό στόν κόσμον τῶν Σλάβων καί ὅτι ὅλοι αὐτοί οἱ νότιοι, δυτικοί καί ἀνατολικοί Σλάβοι μεταστράφησαν στήν Ὁρθοδοξία καί προσέλαβαν τήν πολιτιστική παράδοση τοῦ Βυζαντίου-Ρωμανίας.

Γράφεται: «Τό ρωσικό κράτος ἐπηρεάστηκε βαθύτατα ἀπό τή βυζαντινή ἰδεολογία καί μετὰ τήν ἄλωση τῆς Βασιλεύουσας οἱ Ρῶσοι θεώρησαν καί πίστεψαν βαθιά μέσα τους ὅτι ἦταν οἱ μοναχικοί κληρονόμοι τῆς Βυζαντινῆς πνευματικῆς καί πολιτιστικῆς παράδοσης».

Μέσα σέ αὐτήν τήν προοπτική ἀναπτύχθηκε ἀπό τόν 15^ο αἰῶνα, κυρίως δέ ἀπό τά μέσα τοῦ 16^{ου} αἰῶνα, ἡ θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης» καί ὅτι ἡ Μόσχα πού ἦταν πρωτεύουσα τοῦ Ρωσικοῦ Κράτους ἔλαβε τόν τίτλο «Τρίτη Ρώμη» μετὰ τήν ἄλωση καί τήν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης τό 1453, σέ μιά συμβολική κίνηση πού ὁμοίαζε μέ τήν ἴδρυση ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο τῆς Κωνσταντινούπολης ὡς «Δεύτερης Ρώμης» σέ σχέση μέ τήν Πρώτη Ρώμη.

Συνέπεια τῆς θεωρίας περί τῆς «Τρίτης Ρώμης» εἶναι «ἡ τσαρική θεοκρατία βασισμένη στό ἰδεολόγημα τοῦ πανσλαβισμοῦ» πού εἶναι ἡ συγκρότηση «ἐνός πολιτικοῦ καί θρησκευτικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ τῶν Σλάβων μέ βάση τήν Ὁρθοδοξία».

Μέ τέτοια νοοτροπία οι Ρώσοι προσπάθησαν να διεισδύσουν στο Άγιον Όρος και τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπως αὐτό ἐκφράστηκε ἀπό τήν «τσαρική θεοκρατία» καί στήν συνέχεια ἀπό τήν «σταλινική ἀθεΐα». Καί τὰ δύο αὐτά καθεστώτα «ὑπενθυμίζουν τό πανσλαβικό ἰδεολόγημα τοῦ παρελθόντος ἐπιχειρώντας νά ἐλκύσουν τὰ ὅποια δυνατά ὀφέλη».

Φυσικά, αὐτό παρατηροῦμε καί στίς ἡμέρες μας μέσα ἀπό σύγχρονες πρακτικές, πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές, τίς ὁποῖες βλέπουμε καθημερινά.

Καί μόνον ἀπό αὐτήν τήν διάταξη τῶν περιεχομένων καί τήν εἰσαγωγή φαίνεται καθαρά τό πανόραμα τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς πού ἐπηρεάζει πολύ τήν ἐκκλησιαστική ζωή, ἀφοῦ μέσα ἀπό τήν θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» ὑπονομεύεται τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς πρωτόθρονη Ἐκκλησία καί στήν οὐσία διακυβεύεται τό πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας.

3. Βασικά-κομβικά σημεῖα τῆς ἐργασίας αὐτῆς

Ὅσα παρατέθηκαν προηγουμένως δείχνουν συνοπτικά τήν ἐθνική, πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἱστορία τῆς Ρωσίας. Στήν συνέχεια θά προσπαθήσω νά παρουσιάσω μερικά βασικά σημεῖα τῆς μεταπτυχιακῆς αὐτῆς ἐργασίας, πού γράφηκε μέ τήν ἐπίβλεψη εἰδικῶν καθηγητῶν, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά ἐνημερωθῆ γιά τό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ καί στίς ἡμέρες μας.

α) Ὁ ἀρχέγονος ρωσικός λαός

Ἡ γεωγραφική περιοχὴ πού καλεῖται σήμερα Ρωσία καταλαμβάνεται ἀπό τόν 5^ο-6^ο αἰώνα μ. Χ. ἀπό τούς ἀνατολικούς Σλάβους, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίσθηκαν κατ' ἀρχάς τόν 3^ο καί 4^ο αἰώνα μ. Χ. μεταξύ τοῦ Δνείπερου καί τοῦ Δνεϊστερου καί ἀναφέρονται στήν βιβλιογραφία ὡς Ἄντες.

Οἱ Σλάβοι εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἀρχικά στίς στέπες, βόρεια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐκεῖ πού πρὶν ἀπό πολλά χρόνια εἶχαν ἀκμάσει ἄλλα Κράτη, ὅπως οἱ Κυμέριοι, οἱ Σκύθες οἱ Σαρματοί. Ἐπειτα μετακινήθηκαν πρὸς δυσμὰς, ὅπως προαναφέρθηκε, καί ἔδωσαν μάχες μέ τούς Γότθους, Οὔνους καί Ἄβαρους πού λυμαίνονταν αὐτές τίς περιοχές.

Οἱ Σλάβοι διαιροῦνται σέ τρεῖς μεγάλες ὁμάδες: «Στούς Νοτίους Σλάβους (οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν Σλοβένους, Σέρβους, Κροάτες, ἀλλά καί Βουλγάρους οἱ ὁποῖοι κατέστησαν σλαβικό φύλο), στούς Δυτικούς Σλάβους (πού περιέχουν Πολωνούς Μοράβους, Πομεριανούς, Τσέχους καί Σλοβάκιες ὁμάδες) καί στούς Ἀνατολικούς Σλάβους (Ρώσους)».

Οι άνατολικοί Σλάβοι ένώθηκαν μέ ένα πολεμικό λαό πού όνομαζόταν Βίκινγκς, οι όποιοι άναφέρονται ώς Σκανδιναβοί ή και Νορμανδοί. Αύτά τά σκανδιναβικά φύλα, πού χαρακτηρίζονταν Ρώς «υπέταξαν τά άνατολικά σλαβικά φύλα και τούς προσέδωσαν μία ίσχυρή πολιτική δομή» οι δέ Σκανδιναβοί πού ήταν λιγότεροι «άφομοιώθηκαν τόσο έθνολογικά όσο και γλωσσολογικά από τούς άνατολικούς αυτούς Σλάβους, οι όποιοι ήσαν πολυάριθμοι». Έτσι, όλοι αύτοί απέκτησαν τό όνομα Ρώσοι.

Τό πρώτο κέντρο διοργανώθηκε στην πόλη Νόβγοροντ και στην συνέχεια στό Κίεβο. Οι δύο αυτές πόλεις συνδέθηκαν μεταξύ τους και ήταν δύο κύρια έμπορικά κέντρα τής έποχής εκείνης «άπό τή βαλτική θάλασσα άπό τό βορρά μέχρι τή μαύρη θάλασσα προς νότο».

Στήν μελέτη αυτή, στην όποία παρουσιάζεται ή συνοπτική ιστορία για τήν προέλευση και τήν επέκταση τών Ρώσων συμπεραίνεται ότι «ή Ρωσία του Κιέβου ήταν ένας πολυεθνικός συγκερασμός λαών πού άποτελείτο από Σλάβους, Βάλτους, Φίνες, Σκανδιναβούς και διαφόρους άλλους λαούς και μικρότερες πληθυσμιακές συνεκτικές ομάδες». Γράφεται:

«Οι Σκανδιναβοί ήταν εκείνοι πού έδωσαν τήν ώθηση, τήν όρμη και άποτέλεσαν τό κατάλληλο καλλιεργήσιμο υπόστρωμα άποτελώντας τή βάση τών διεργασιών για συγκρότηση και σύσταση του πρώτου ρωσικού κράτους εκείνη τήν έποχή. Έν κατακλείδι και λαμβανομένων όλων τών προαναφερθέντων υπόψη τό κράτος του Κιέβου δύναται νά θεωρηθεϊ πώς ήταν τό άποτέλεσμα ένδογενών και έξωγενών παραγόντων μέ τελικό άπαύγασμα τό δυναμικής τάσεως δημιούργημα τών σκανδιναβών και τών άνατολικών Σλάβων».

Μετά τόν έκχριστιανισμό τών Ρώσων, πού θά δοϋμε στην συνέχεια, ή Ρωσία κατακτήθηκε από τούς Τατάρους, μογγολικής καταγωγής, τό έτος 1240, και αύτή ή κυριαρχία κράτησε μέχρι τό έτος 1462, δηλαδή πάνω άπό διακόσια χρόνια. Η περίοδος τής Ταταρομογγολικής κυριαρχίας υπήρξε όδυνηρή για τήν Ρωσία, γιατί όχι μόνον άνέκοψε τήν ανάπτυξη της, αλλά άφου τήν απέκοψε από τό Βυζάντιο συντέλεσε στην «πνευματική, πολιτιστική και κοινωνική παρακμή της».

Οι Μογγόλοι, όταν κατέλαβαν μέ τήν βία τούς Ρώσους δέν κατήργησαν τό πολιτικό σύστημα διοικήσεώς τους, αλλά «κυβερνοϋσαν τς ρωσικές ήγεμονίες μέ Ρώσους ήγεμόνες πού τούς έπιτράπηκε νά παραμείνουν, οι όποιοι διοικοϋσαν, κληρονομοϋσαν και κληροδοτοϋσαν τς ήγεμονίες τους».

Όταν οι Ρώσοι τό 1462 έλευθερώθηκαν από τούς Τατάρους, τότε αναπτύχθηκαν πολιτικά και έκκλησιαστικά.

β) Η στροφή τών Σλάβων στόν Χριστιανισμό

Ό ρωσικός λαός κατέβαινε πρós νότο και ήταν μιά διαρκής άπειλή για τήν Κωνσταντινούπολη και γενικά τήν Ρωμαϊκή Αύτοκρατορία, πράγμα πού άπασχόλησε τήν Ρωμαϊκή Αύτοκρατορία. Η προσπάθεια του έκχριστιανισμού τών Ρώσων, πού άρχισε μέ τήν βάπτισή τών ήγεμόνων του Κιέβου Άσκολντ και Ντίρ δέν είχε σημαντικά άποτελέσματα. Σημαντικό γεγονός για τόν έκχριστιανισμό τών Ρώσων ήταν τό Βάπτισμα της Ίσαποστόλου άγίας Όλγας, της συζύγου του ήγέμονα του Κιέβου Ίγωρ, ή Ίγκορ τό 955, ή όποία θεωρήθηκε «ό πρόδρομος της έλευσης του Χριστιανισμού στη Ρωσία». Όμως «ό έγγονός της Όλγας ό Μεγάλος Ήγεμόνας Άγ. Βλαδίμηρος ήταν εκείνος πού βαπτίσθηκε μέ όλους τούς Ρώσους τό 988».

Ό Βλαδίμηρος βαπτίσθηκε Χριστιανός στόν ναό του Άγίου Βασιλείου στην Χερσώνα και στην συνέχεια παντρεύτηκε τήν Πριγκίπισσα του Βυζαντίου, τήν Πορφυρογέννητη Άννα, άδελφή τών αυτοκρατόρων Βασιλείου Β' και Κωνσταντίνου του Η'. Τό όνομα Πορφυρογέννητη προήλθε από τό γεγονός ότι γεννήθηκε στό ιδιαίτερο δωμάτιο στό Παλάτι πού λεγόταν «πορφύρα». Ό Βλαδίμηρος άσπάσθηκε τόν Χριστιανισμό, άφου προηγουμένως άπέρριψε άλλες δυνατότητες έπιλογών πού είχε, όπως νά άποδεχθί τόν Ίουδαϊσμό, τόν Ίσλαμισμό και τόν Καθολικισμό.

Ό Βλαδίμηρος μετά τήν βάπτισή του διέταξε τούς κατοίκους του Κιέβου νά καταστρέψουν τά είδωλα, και τούς προσκάλεσε νά άσπαστούν τόν Χριστιανισμό. Ό ίδιος μέ τήν βοήθεια της συζύγου του Άννης Παλαιολογίνας άνοικοδόμησε πολλούς νέους Ναούς. Αναφέρεται ότι κατά τό έτος 1124 στό Κίεβο λειτουργούσαν περίπου 600 Ναοί σέ διάφορες πόλεις. Σημαντικό κτίσμα ήταν ό καθεδρικός Ναός της Άγίας Σοφίας πού κτίσθηκε από τόν γιο του Βλαδίμηρου Γιαροσλάβου και από βυζαντινούς τεχνίτες πού είχαν ως πρότυπο τόν Ναό της Άγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως.

Τόν 12^ο αιώνα άποδυναμώθηκε τό Κίεβο, και ή πρωτεύουσα της Ρωσίας μεταφέρθηκε από τό Κίεβο στό Βλαδιμήρ (Vladimir) στό Suzdal στη Βορειοανατολική Ρωσία. Σέ αυτό συνετέλεσε ό Μεγάλος Ήγεμόνας Γεώργιος ό Α' ό Μακρόχειρας «πού ήταν ό 6^{ος} υιός του μεγάλου ήγέμονα Βλαδιμήρου του Β' του Μονομάχου και της Βυζαντινης πριγκίπισσας Άναστασίας», ή όποία «ήταν κόρη του Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Μονομάχου». Ό ίδιος ό

Γεώργιος Μακρόχειρας ίδρυσε και άλλες πόλεις, μεταξύ των οποίων και την Μόσχα η οποία μέχρι το 1156 ήταν ένας άσημαντος οικισμός και έγινε τελικά «μια όχυρωμένη πόλη με ικανό πληθυσμό» που διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην μετέπειτα ιστορία της Ρωσίας.

Το 1260 ιδρύθηκε η ηγεμονία της Μόσχας από τον Άλέξανδρο Νέφσκι που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της Ρωσίας, αλλά και στην παγκόσμια ιστορία. Αργότερα την 16^η Ιανουαρίου του έτους 1547 ο Μητροπολίτης Μόσχας Μακάριος έστεψε αυτοκράτορα τον Ίβάν Δ' τον Τρομερό.

γ) Η Εκκλησία της Ρωσίας από το 988 μέχρι το 1589

Μετά τον έκχριστιανισμό των Ρώσων αναπτύχθηκε στην Ρωσία έντονη εκκλησιαστική ζωή. Από το έτος 988 μέχρι το 1240 που το Κίεβο κυριεύθηκε από τους Τατάρους όλοι οι Μητροπολίτες Κιέβου και Πάσης Ρωσίας «ήταν βυζαντινοί και οι περισσότεροι έξ αυτών μάλιστα ήταν ελληνικής καταγωγής». Αναπτύχθηκε έντονα ο μοναχισμός και η Λαύρα των Σπηλαίων του Κιέβου και αυτό οφείλεται κυρίως σε δύο ρώσους μοναχούς τον Αντώνιο και τον Θεοδόσιο.

Κατά κανόνα οι Μητροπολίτες Κιέβου και Πάσης Ρωσίας από το 988 έως το 1448 ήταν Έλληνες και εκλέγονταν από την Κωνσταντινούπολη και με σύμφωνη γνώμη του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Ύστερα από πολλά χρόνια έγινε μια «ομαλή έναλλαγή στη διαδοχή και την επίλογή Έλλήνων και Ρώσων στην κεφαλή της Εκκλησίας». Οι υποψήφιοι έπρεπε να ταξιδεύσουν στην Κωνσταντινούπολη και εκεί να εκλεγούν Μητροπολίτες και έπειτα να επιστρέψουν στην Ρωσία.

Το έτος 1459 με διαταγή του Ήγεμόνα Βασιλείου Βασίλιεβιτς έγινε Σύνοδος στην Μόσχα και αποφασίσθηκε η διαίρεση της Μητροπόλεως της Ρωσίας στην Μητρόπολη της Μόσχας και την Μητρόπολη του Κιέβου. Είναι η περίοδος που ανεξαρτητοποιήθηκε η Εκκλησία της Ρωσίας από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Μητροπολίτης Μόσχας θα εκλέγεται στο εξής από την Σύνοδο των Ρώσων επισκόπων «και η εκλογή του θα επικυρώνεται μόνο από την κεφαλή του ρωσικού κράτους, χωρίς την αναγκαία έγκριση από την Κωνσταντινούπολη».

Σε αυτό συνετέλεσαν και άλλα γεγονότα που είχαν προηγηθί, όπως θα δοϋμε πιο κάτω, που είχαν σχέση τόσο με την Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας το έτος 1438-1439 όσο και με την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως στους Όθωμανούς το 1453. Έκτοτε, ο Τσάρος παρουσιάζεται ως προστάτης όλων των όρθοδόξων. Σημειώνει ο συγγραφέας:

«Η ανάπτυξη της δύναμης της πολιτείας και δή του Τσάρου ο οποίος μετά την απελευθέρωση της Ρωσίας υπό των Μογγόλων και την υποταγή των Σλάβων της Βαλκανικής και της Βυζαντινής αυτοκρατορίας εις τους Τούρκους έμφανίζεται ως ο μόνος προστάτης των απανταχοῦ ὀρθοδόξων και τοῦ ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ στό σύνολό του».

Μέ την στέψη τοῦ Ἰβάν Δ' τοῦ Τρομεροῦ (1533-1584) ὡς αὐτοκράτορα ἀπό τόν Μητροπολίτη Μόσχας Μακάριο τήν 16^η Ἰανουαρίου τοῦ 1547 ἀποκλείστηκαν και οἱ Ἑλληνες ἱεράρχες ἀπό τίς ἐπισκοπές και τό Μητροπολιτικό θρόνο τῆς Ρωσίας. Αὐτό τό γεγονός ἔκανε τήν ρωσική ἱεραρχία «καθαρώς ἔθνική ὑπόθεση». Ταυτόχρονα, ὁμως, ἡ ἀποδέσμευση ἀπό τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως παραχωροῦσε στόν ἐκάστοτε Τσάρο «τή σχετική δυνατότητα και ἐξουσία νά παρουσιάζεται ὡς ὁ ἀνώτατος ρυθμιστής τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῶν ἀφορούντων στή διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας και σέ θέματα ἐκλογῶν και διαδοχῆς». Αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι και Μητροπολίτες «ὄχι μόνο ἐκλέγονταν κατά διαταγή και κατά τήν ἀπόλυτη προτίμηση τοῦ Τσάρου ἀλλά και ἐκθρονίζονταν ὅταν αὐτός ἐπιθυμοῦσε σχετικά ἢ τούς ἀνάγκαζε σέ παραίτηση». Πρόκειται καθαρά γιά μιὰ τσαρική θεοκρατία.

Ὁ Τσάρος ἀπέκτησε μεγάλη ἐξουσία στήν Ἐκκλησία, ὡστε ἀπό τούς 14 διαδόχους τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας Ἰωνᾶ «μόνο 5 ἀπεβίωσαν στό θρόνο τους, καθῶς οἱ 9 εἶχαν ἐκθρονισθῆ ἢ εἶχαν ἀναγκασθῆ νά παραιτηθοῦν. Αναφέρεται και περίπτωση τοῦ Φιλίππου ὁ ὁποῖος εἶχε φονευθῆ ἀπό ἐνέργειες τοῦ Τσάρου πού ὑπαγόρευσαν τήν τέλεση τῆς σχετικῆς πράξης».

Τό 1589 ἰδρύθηκε τό Πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας. Εἶχαν προηγηθῆ ἀφ' ἐνός μέν ἡ ἀνεξαρτητοποίηση τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἀφ' ἐτέρου δέ ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλά και ὄλων τῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολῆς στούς Τούρκους, και γι' αὐτό ὅλα τά Ὄρθόδοξα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς εἶχαν περιέλθει σέ δεινή κατάσταση, ἀκόμη και οἰκονομική. Ἐπισημαίνεται χαρακτηριστικά:

«Σέ θέματα πού ἄπτονταν οἰκονομικῶν ζητημάτων ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16^{ου} αἰῶνα οἱ Πατριάρχες τῆς ἀνατολῆς και κατ' ἐπέκταση τό σύνολο τῶν Ἐκκλησιῶν πού περιέχονταν στά Πατριαρχεῖα τους βρίσκονταν σέ πολύ δυσχερῆ και προβληματική οἰκονομική κατάσταση και πολλές φορές ἀναγκάζονταν νά προστρέχουν στή Μόσχα γιά νά λάβουν χρηματικές ἐνισχύσεις και οἰκονομικά βοηθήματα γιά νά ἀνταπεξέλθουν στίς ὑποχρεώσεις τους».

Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ τό ἔτος 1586 μετέβηκε στήν Μόσχα και ἄκουσε τήν πρόταση τοῦ Τσάρου Θεόδωρου γιά τήν ἴδρυση τοῦ Πατριαρχείου

Μόσχας, αλλά απάντησε ότι αυτό απαιτεί την σύμφωνη γνώμη όλων των Πατριαρχών της Ανατολής. Υποσχέθηκε, όμως, ότι θα ενημερώσει τους άλλους Πατριάρχες.

Στήν συνέχεια, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ίερεμίας ο Β΄ μετέβη τό έτος 1588 στήν Μόσχα για οίκονομική βοήθεια και έκεϊ δέχθηκε την πρόταση του Τσάρου Θεόδωρου για ίδρυση Πατριαρχείου της Μόσχας. Ο Πατριάρχης Ίερεμίας Β΄ συμφώνησε «καθώς εύελπιστουΐσε μακροπρόθεσμα πώς θα ήταν δυνατό να καταστεί ο ίδιος Πατριάρχης στό έν λόγω Πατριαρχείο». Μετά, όμως, υποχώρησε σέ αυτές τίς πρώτες σκέψεις του και συμφώνησε να καταστήσει τον Μητροπολίτη Ίώβ σέ Πατριάρχη. Αυτό έγινε την 26^η Ίανουαρίου του 1589. Συγχρόνως ιδρύθηκαν 6 Μητροπόλεις στήν ρωσική επικράτεια, 6 Αρχιεπισκοπές και 6 έπισκοπικές έδρες.

Όταν ο Πατριάρχης Ίερεμίας Β΄ επέστρεψε στήν Κωνσταντινούπολη, συνεκάλεσε τό 1590 Σύνοδο από τους Πατριάρχες Άντιοχείας και Ίεροσολύμων, γιατί ο θρόνος του Πατριαρχείου Άλεξανδρείας τελούσε σέ χηρεία, για εξέταση του θέματος αυτού. Τελικά η Σύνοδος τό 1593 μέ όλους τους Πατριάρχες, και του Πατριαρχείου Άλεξανδρείας πού έν τω μεταξύ εξέλεγε, δηλαδή του Μελετίου Πηγᾶ, επικύρωσε την απόφαση του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως να δώσει την Πατριαρχική τιμή και αξία στον Πατριάρχη Μόσχας και να καταλάβη την 5^η θέση στην σειρά κατάταξης μετά τον Πατριάρχη Ίεροσολύμων.

Εΐναι χαρακτηριστική η άποψη του συγγραφέως της μελέτης αυτής πού δείχνει την κατάσταση πού επικρατούσε την εποχή εκείνη:

«Στήν ανακήρυξη αυτή και στην τελική επικράτηση αυτής της νέας διαμορφωμένης κατάστασης έπαιξε ρόλο και η οίκονομική δυσχέρεια στην όποια είχαν υποπέσει πολλά πατριαρχεία της ανατολής. Η οίκονομική άνέχεια των πατριαρχείων της ανατολής ήταν ένα άδιαμφισβήτητο γεγονός πού τά κατέστησε εύάλωτα και τά οδήγησε να ζητήσουν οίκονομική στήριξη καθώς άδυνατούσαν να έξυπηρετήσουν τίς υποχρεώσεις τους. Χαρακτηριστικά μπορεί να αναφερθει τό γεγονός της επίσκεψης στη Μόσχα του Πατριάρχου Ίωακείμ προκαθημένου του πατριαρχείου της Άντιοχείας, ο όποιος έγινε δέκτης οίκονομικής προσπάθειας έπηρεασμού και παρεμβολής από πλευρᾶς Μόσχας. Υπήρχαν και άλλες παρόμοιες περιπτώσεις όπως και μέ τό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως όπου έλαβαν χώρα αντίστοιχες οίκονομικές προσεγγίσεις πού συνεπάγονταν οίκονομικά άνταλλάγματα για την έξασφάλιση εύνοιας και συναλληλίας».

Κατά τίς διαβουλεύσεις του Πατριάρχου Ίερεμίας Β΄ μέ τους Ρώσους, όπως προαναφέρθηκε, τέθηκε και η πρόταση να μετεγκατασταθῆ ο Ίερεμίας στην

Μόσχα, πράγμα πού τελικά άπορρίφθηκε από τόν Πατριάρχη. Όμως, εκείνο πού φαίνεται είναι ότι ό Τσάρος ήθελε ό Πατριάρχης Μόσχας νά καταλάβη τήν τρίτη θέση στην ιεραρχική τάξη τών Όρθοδόξων Πατριαρχών, μετά τόν Κωνσταντινουπόλεως και Άλεξαδρείας, και πριν τόν Άντιοχείας και τόν Ίεροσολύμων, πράγμα πού δέν πραγματοποιήθηκε, γιατί δέν συμφώνησαν και οι άλλοι Πατριάρχες, και τελικά ό Πατριάρχης Μόσχας κατέλαβε τήν πέμπτη θέση μετά τόν Πατριάρχη Ίεροσολύμων.

Αυτές οι κινήσεις έχουν σχέση μέ τήν θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» πού αναπτύχθηκε από τούς Ρώσους και τήν όποία θά δοϋμε στην έπόμενη ένότητα.

Όμως, εκείνο πού πρέπει νά τονισθῆ έδω είναι ότι κατά καιρούς υπήρχε σύγκρουση μεταξύ του Πατριάρχου Μόσχας και του Τσάρου, μέ χαρακτηριστική περίπτωση τήν σύγκρουση μεταξύ του Πατριάρχου Νίκωνα και του Τσάρου Άλεξάνδρου Μιχαήλοβιτς. Τελικά, στα μέσα του 1700 μέ τήν διαταγή του Μεγάλου Πέτρου καταργήθηκε τό Ρωσικό Πατριαρχείο, τό όποιο άνασυστάθηκε μετά τήν έπικράτηση του Κομμουνισμού στην Ρωσία.

δ) Η θεωρία περί τῆς Τρίτης Ρώμης

Έκείνο πού είναι σημαντικό στην μελέτη αυτή τήν όποία παρουσιάζω έδω μέ συντομία, και μάλιστα καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς μεταπτυχιακῆς αυτής εργασίας είναι ή θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης», πού άρχισε τόν 15^ο αιώνα και αναπτύχθηκε κυρίως τόν 16^ο αιώνα, ότι δηλαδή στην παλαιά έποχή υπήρχε ή Πρώτη Ρώμη πού ήταν ή πρωτεύουσα τῆς άρχαίας Ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας, έπειτα μέ τήν μεταφορά τῆς Πρωτεύουσας του Ρωμαϊκού Κράτους από τήν Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη δημιουργήθηκε ή Δεύτερη Ρώμη, και στην συνέχεια ή Μόσχα ή όποία είναι ή Πρωτεύουσα τῆς Νέας Χριστιανικῆς αυτοκρατορίας είναι ή Τρίτη Ρώμη.

Η θεωρία αυτή δέν μπορεί κατ' άρχήν νά εύσταθήση, γιατί δέν υπήρξε ποτέ Πρώτη και Δεύτερη Ρώμη, αλλά Παλαιά και Νέα Ρώμη, όποτε δέν μπορεί νά υπάρξη και Τρίτη Ρώμη.

Θά δοϋμε, όμως, μερικές πλευρές αυτής τῆς θεωρίας, όπως παρουσιάζεται σέ αυτήν τήν μεταπτυχιακή εργασία.

Κατ' άρχάς θά δοϋμε **τήν πολιτική πλευρά** τῆς θεωρίας αυτής πού άπετέλεσε τήν ιδεολογία «για τήν σταθεροποίηση άφ' ενός και άφ' έτέρου τῆ μετέπειτα πορεία του μετασηματισμού του Ρωσικού κράτους».

Πρίν η θεωρία αυτή λάβη πολιτική ιδεολογία στά γραπτά χειρόγραφα του 16^{ου} αιώνα είχε αναπτυχθῆ και έπεξεργασθῆ από διαφόρους συγγραφείς που διακατέχονταν από λογοτεχνικό και ιδεολογικό περιεχόμενο, όπως στά «Ρωσικά χρονικά». Σύμφωνα μέ αυτές τίς παραδόσεις ο πρίγκιπας τῆς Μόσχας καταγόταν «άπό τήν οίκογένεια του άτοκράτορα τῆς Ρώμης Αύγουστο».

Μετά τήν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης στους Όθωμανούς αναπτύχθηκε ἡ άποψη ότι ο Τσάρος Ίβάν ο Γ΄ που παντρεύτηκε τήν Ζωή-Σοφία Παλαιολογίνα, άνηψιά του τελευταίου άτοκράτορα του Βυζαντίου «ήταν άυτοδίκαια ο μόνος διάδοχος και συνεχιστής των βυζαντινων άτοκρατόρων». Έτσι, όπως υποστήριζε ο Μητροπολίτης Μόσχας Ζωσιμᾶς ἡ Ζώσιμος, ο Τσάρος Ίβάν «ήταν ο νέος Κωνσταντῖνος τῆς νέας βασιλεύουσας». Έπειδή ὅλοι οἱ Όρθόδοξοι λαοί, πλὴν τῆς Ρωσίας, είχαν «υποταχθῆ στους Τούρκους, και ἡ Ρωσία είχε άποτινάξει τόν ζυγό τῆς μογγολικῆς έπικυριαρχίας, αυτή πρέπει νά εἶναι διάδοχος του Βυζαντίου και ὄχι ἡ Όθωμανική άτοκρατορία».

Στά μέσα του 15^{ου} αιώνα «ἡ θεωρία περί “Τρίτης Ρώμης” είχε διαδοθεῖ εύρύτατα στό ρωσικό χῶρο και είχε διεισδύσει στίς καρδιές και στίς φιλοδοξίες λαϊκῶν και κληρικῶν, μέσα άπό συναξάρια και θρησκευτικές γραπτές άναφορές, έπιστολές και κείμενα που ἦσαν πολύ διαδεδομένα τήν έποχή εκείνη και είχαν άπήχηση στό λαό ο ὅποιος τά έμπιστευόταν και τά διάβαζε». Αύτή ἡ διαρκῆς συνείδηση κατέληξε στην ἴδρυση του Πατριαρχείου τῆς Μόσχας στό μισό του 16^{ου} αιώνα.

Κυρίως ο μοναχός του Πσκῶφ Φιλόθεος (τέλη 15^{ου} αιώνα) ἦταν εκείνος που άνέπτυξε περισσότερο και διατύπωσε τήν θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης». Σύμφωνα μέ τήν θεωρία αυτή ἡ Πρώτη Ρώμη υπέπεσε στην είδωλολατρία, και ἡ Δεύτερη Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολη, τιμωρήθηκε από τόν Θεό, έπειδή παρέκλινε από τήν ὀρθόδοξη πίστη, λόγω τῆς υπογραφῆς τῆς ένωσης μέ τούς Λατίνους στην Φερράρα-Φλωρεντία τό 1438-1439. Ο μοναχός Φιλόθεος έγραφε στόν Τσάρο:

«Εἶσαι ο μόνος Χριστιανός Τσάρος σέ ὄλη τήν οίκουμένη, στά χέρια σου συγκρατεῖς τά ἡνία ὄλων των θρόνων τῆς Άγίας Οίκουμενικῆς Έκκλησίας, ἡ ὁποία δέν βρίσκεται πλέον μήτε στην Εύρώπη, μήτε στην Κωνσταντινούπολη, αλλά στην Μόσχα». Συμπλήρωνε δέ τίς άπόψεις του ότι ἡ Μόσχα εἶναι ἡ Τρίτη Ρώμη και δέν θά υπῆρχε πλέον Τέταρτη Ρώμη, γι΄ αυτό ἡ Μόσχα «άποτελεῖ τήν ἔσχατη Ρώμη». «Ἡ Τρίτη Ρώμη σέ άντίθεση μέ τίς προηγούμενες στέκει ὄρθια και θά εἶναι ἡ τελευταία, καθώς δέ θά υπάρξει τέταρτη στό μέλλον». Ο κόσμος υπάρχει γιατί υπάρχει ἡ Μόσχα και άν ἡ Μόσχα παύση νά εἶναι τό κέντρο του χριστιανικοῦ κόσμου, τότε πλησιάζει τό τέλος του κόσμου.

Μέσα σέ αυτήν τήν προοπτική καί ὁ Τσάρος Ίβάν ὁ Τρομερός θεωροῦσε ὅτι εἶναι ὁ ἀπόλυτος μονάρχης καί ὅτι ἡ ἐξουσία του αὐτή προέρχεται ἀπό τόν Θεό. Ὁ Ίβάν ὁ Δ΄ θεωροῦσε ὅτι ὅποιος ἐμφανιζόταν ἀπέναντί του μέ διάθεση κριτικῆς τά ἔβαζε μέ τόν Θεό. Γενικά, «ὁ Τσάρος βίωσε τόν ἑαυτό του σάν ἕνα ἡγέτη πού ἐπιλέχθηκε καί ἀπεστάλη ἀπό τό Θεό».

Αὐτή ἡ νοοτροπία, σέ συνδυασμό μέ ὅσα θά ἀναφερθοῦν γιά τήν ἐκκλησιαστική προοπτική τῆς θεωρίας περί τῆς «Τρίτης Ρώμης», ἀπετέλεσε ἀπό τόν 16^ο αἰώνα τήν ἔννοια τῆς «Ἀγίας Ρωσίας». Ἡ «Ἀγία Ρωσία» συνδεόταν στενά μέ τήν θεωρία τῆς «Τρίτης Ρώμης», καί αὐτή ἡ ἀνώτερη δόξα της δέν προερχόταν ἀπό μιά προσωπική κατάκτηση, ἀλλά ἀπό τό ὅτι «ἡ Τρίτη Ρώμη ἦταν ἕνα δημιούργημα τοῦ Θεοῦ διαλεγμένο ἀπό τόν ἴδιο γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ θελήματός Του». Αὐτή ἦταν ἡ ἰδεολογία τοῦ Ρωσικοῦ Κράτους κατά τήν διάρκεια τοῦ 16^{ου} αἰώνα.

Στενά συνδεδεμένη μέ τήν πολιτική πλευρά τῆς θεωρίας περί «Τρίτης Ρώμης» εἶναι καί ἡ **ἐκκλησιαστική της πλευρά**. Στήν ἀρχή ἡ θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» εἶχε κυρίως πολιτική διάσταση καί δέν εἶχε προχωρήσει στήν ἐκκλησιαστική πλευρά, δηλαδή τήν ὑποτίμηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γιατί δέν μπορούσαν νά παραβιαστοῦν οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων πού ἔκαναν λόγο γιά Παλαιά καί Νέα Ρώμη, καί ὄχι γιά Πρώτη καί Δεύτερη Ρώμη, ὥστε στήν συνέχεια νά ὑπάρξη καί Τρίτη Ρώμη. «Ἡ ἐκκλησιαστική προοπτική ἀγνοοῦσε τό ἀνυπόστατο καί τό πλασματικό τριαδικό σχηματισμό “Πρώτη-Δεύτερη-Τρίτη Ρώμη” πού προέκυψε στό στερέωμα τῆς δεδομένης χρονικῆς στιγμῆς».

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἡ θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» πέρασε καί στήν ἐκκλησιαστική ζωή καί λειτούργησε «μέ σκοπό τήν ἀντιπαράθεση πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη καί τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο». Σκοπός τῆς θεωρίας αὐτῆς ἦταν ὅτι «ἔπρεπε νά καταλυθεῖ ἡ πρωτοκαθεδρία τοῦ Πατριαρχείου» καί γιά νά γίνη αὐτό «ἔπρεπε μέ κάποιον τρόπο νά παραδεχθεῖ πῶς τό Πατριαρχεῖο ὑπέπεσε σέ αἵρεση».

Ἔτσι, κατά τήν θεωρία αὐτή, ἡ Πρώτη Ρώμη ὑπέπεσε στήν αἵρεση τοῦ ἀπολιναρισμοῦ, ἐπειδή δέχθηκε τήν χρησιμοποίηση τῶν ἀζύμων στήν θεία Λειτουργία, καί ἡ Δεύτερη Ρώμη ἔχασε τήν πίστη μέ τήν ἔνωσή της μέ τούς Λατίνους, γι' αὐτό τιμωρήθηκε ἀπό τόν Θεό μέ τήν ἄλωση ἀπό τούς ἀπίστους. Ὅποτε ἡ «Τρίτη Ρώμη» εἶναι «κάτι περισσότερο ἀπό ὅτι ἦταν ἡ δεύτερη Ρώμη (Κωνσταντινούπολη). Μάλιστα, κατά τόν 16^ο αἰώνα οἱ περισσότεροι Ρῶσοι «προσδοκοῦσαν πῶς τά Ρωσικά ἔθιμα καί οἱ παραδόσεις εἶχαν φθάσει πολύ ψηλότερα ἀπό τά ἀντίστοιχα τῆς Κωνσταντινούπολης πού εἶχαν προηγηθεῖ».

Μέσα σέ αυτήν τήν προοπτική αναπτύχθηκαν καί άλλες θεωρίες, ὅπως ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας ἀπό τό Τιχβίν, φιλοτεχνήθηκε ἀπό τόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό, ἀλλά φυγαδεύθηκε κατά τήν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας, ἔπειτα ἀπό πολλά ἔτη ἐπέστρεψε στήν Κωνσταντινούπολη, καί στήν συνέχεια μέ θαῦμα, μετά τήν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης, μετέβη στό Τιχβίν. Ἐπίσης, ἀναπτύχθηκε καί ὁ μύθος τῆς «λευκῆς Μίτρας» (τοῦ λευκοῦ καμηλαυκίου) ἡ ὁποία εἶχε δοθῆ στόν Πάπα Σίλβεστρο ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο, καί μετά τήν αἴρεση τοῦ ἀπολιναρισμοῦ πού ἐπικράτησε στήν Δύση (ἀποδοχή ἀζύμου ἄρτου στήν θεία Εὐχαριστία) μεταφέρθηκε στήν Κωνσταντινούπολη καί ἀπό ἐκεῖ πῆγε στήν Μόσχα.

«Ὅλες αὐτές οἱ παραδόσεις καί ἀναφορές πού ἀνακυκλώνονταν ἀδιάκοπα καί μέ ἐπιτήδευση στόχευαν τήν μείωση τοῦ κύρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου». Παράλληλα μέ αὐτήν τήν θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης» ἦταν καί τό ὄραμα τῆς μεταφορᾶς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στήν Ρωσία, ἀλλά κυκλοφοροῦσε καί ἕνα σενάριο νά ἐγκατασταθῆ στήν Κωνσταντινούπολη Πατριάρχης προερχόμενος ἀπό τήν Ρωσία.

Τελικά, ὅπως προαναφέρθηκε, ἰδρύθηκε τό Πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας. Μάλιστα, ὑποστηρίζεται ὅτι «στήν πραγματικότητα ὁ τίτλος (τοῦ Πατριάρχου) ἀποκτήθηκε ἀπό ἐκβιασμό καθὼς ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶχε γίνει οἰκονομικά ἐξαρτώμενος ἀπό τήν Ρωσία καί τή δεδομένη περίοδο γιά νά ἐξασφαλίσει τή συνέχεια τῆς οἰκονομικῆς ὑποστήριξης προχώρησε σέ ἀντάλλαγμα τήν ἀναγνώριση τοῦ τίτλου τοῦ Πατριάρχου».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ πῶς ἐκφραζόταν ἡ θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ **ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ**, στήν πραγματικότητα τοῦ Βατοπαιδινοῦ ὁ ὁποῖος πῆγε στήν Μόσχα τό 1518, ὕστερα ἀπό πρόσκληση τοῦ ἡγεμόνα Βασιλείου Γ΄ γιά νά διορθώση τά μεταφρασθέντα κείμενα ἀπό τά ἑλληνικά στά ρωσικά. Ὁ ἅγιος Μάξιμος βρέθηκε μπροστά σέ μιᾶ ἀνθελληνική ἀντίδραση πού ἦταν «ἐκφανση ρωσικοῦ σοβινισμοῦ» μέ ἀποτέλεσμα νά καταδικασθῆ, νά ὑποστῆ ἐγκλεισμό καί διωγμό καί τελικά νά ὑποκύψῃ ἀπό τίς πολλές ταλαιπωρίες πού ὑπέστη.

Κατά τήν ἀποστολή του αὐτή διαπίστωσε πολλές ἀλλοιώσεις στήν ρωσική κοινωνία, ἀλλά ἐκεῖνο πού πρέπει νά ἐπισημανθῆ εἶναι ὅτι ἀντιμετώπισε καί τήν θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης».

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὑπερασπίσθηκε τόν σεβασμό στήν κανονική τάξη καί ἄσκησε κριτική, ὅπως καί ἀντιστάθηκε στήν θεωρία τῆς «Τρίτης Ρώμης», ὅτι δηλαδή τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐξέπεσε ἀπό τήν ὀρθόδοξη πίστη καί

παραδόθηκε στην όθωμανική πίεση και γι' αυτό την θέση του πρέπει να καταλάβει τό Πατριαρχείο τῆς Μόσχας.

Ἔτσι, ὁ ἅγιος Μάξιμος «ἀμφισβητεῖ σφοδρά τὴν θεωρία τῆς "Τρίτης Ρώμης" ἐν τῷ συνόλω τῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ διορθώσει τὰ κακῶς κείμενα πού ἔχουν δημιουργηθεῖ στοὺς Ἐκκλησιαστικούς κόλπους ἀνά τὴν ρωσικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐπικράτεια». Τὴν ἐποχὴ τοῦ ἁγίου Μαξίμου ὑπῆρχαν «ρωσικοὶ Ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι» πού προωθοῦσαν τὴν ἀπόσχιση τῆς Ρωσίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀντιστάθηκε σθεναρά σέ αὐτὴν τὴν ἐπιδίωξη.

Ἡ θεωρία τῆς «Τρίτης Ρώμης» πού, ὅπως προαναφέρθηκε, ἄρχισε τὸν 15^ο αἰῶνα καὶ κυρίως ἀναπτύχθηκε τὸν 16^ο αἰῶνα, θά μπορούσε νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι κατέληξε στὸν **Πανσλαβισμό**, δηλαδή «ἀποτέλεσε τὸν προάγγελο τῆς θεωρίας τοῦ Πανσλαβισμοῦ καὶ ἑνὸς ἐκτεταμένου Σλάβικου Ἐθνοφυλετισμοῦ πού ἀκολούθησε στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες καὶ πυροδότησε πολλές πολιτικὲς ἐξελίξεις καὶ στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ ποικίλες ἐνέργειες καὶ δράσεις στὴ γενικότερη περιοχὴ».

Ὁ πανσλαβισμὸς ἦταν τὸ κίνημα πού ἀναπτύχθηκε τὸν 19^ο αἰῶνα μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα καὶ προσέβλεπε στὴν «συνένωση ὅλων τῶν σλαβικῶν λαῶν σέ ἓνα ἐνιαῖο Ὅμοσπονδιακὸ Κράτος», κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Ρωσίας. Ἦταν στὴν πράξη «ἓνα ἰδεολογικὸ θρησκευτικὸ πρόσχημα».

Ὁ Πανσλαβισμὸς «στόχευσε τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Σλάβων ἀπὸ τοὺς δυνάστες τους» καὶ στὴν συνέχεια ἀπέβλεπε στὴν συνένωσή τους. Διάφοροι ἐπιστήμονες διατύπωσαν τὴν θεωρία γιὰ τὴν ἐθνικιστικὴ ἀφύπνιση τῶν Σλάβων. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἀνακήρυξη τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας τὸ 1870 καὶ ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης Βουλγαρίας.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς χαρακτηριστικούς ἐκφραστὲς τοῦ Πανσλαβισμοῦ εἶναι ὁ Νικόλαος Ντανιλέφσκι ὁ ὁποῖος μὲ τὸ βιβλίο του *Ρωσία καὶ Εὐρώπη* τόνιζε ὅτι «οἱ σλαβικοὶ πληθυσμοὶ δὲν πρέπει νὰ στραφοῦν στὴ Δύση ἀλλὰ στὴν Ρωσία ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ προστάτης τους καὶ ἡ μόνη ὁδὸς βοήθειας νὰ πετύχουν τὸ σκοπὸ τους». Οἱ Ρῶσοι μὲ τίς πανσλαβιστικὲς ἀπόψεις διείσδυσαν σέ ὅλα τὰ Βαλκάνια, στό Ἅγιον Ὅρος καὶ ἀλλοῦ.

Μπορεῖ νὰ φαίνεται «ἀντισυμβατικὸ», ἀλλὰ ἡ θεωρία περὶ τῆς «Τρίτης Ρώμης» «βρῆκε πρόσφορο πρὸς καλλιέργεια ἔδαφος καὶ στὴν περίοδο τῆς ἀνόδου καὶ ἐξουσίας τοῦ κομμουνισμοῦ τὴν ἐποχὴ τῆς Σοβιετικῆς ἔνωσης». Αὐτὴ τὴν περίοδο στὸν διεθνῆ χῶρο ὁ Ρῶσος Πατριάρχης μπορούσε «μὲ εὐκολία νὰ ἐπηρεάσει καὶ διαμορφώσει τάσεις καὶ ἀντιλήψεις ἀνάμεσα στὰ λοιπὰ Σλαβικὰ

Πατριαρχεία» τῶν ὁποίων οἱ χῶρες τους ἦταν κάτω ἀπό τό κομμουνιστικό καθεστῶς, καί βρίσκονταν σέ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐξάρτηση ἀπό τήν Μόσχα. Τό ἴδιο γινόταν καί στίς Πανορθόδοξες συναντήσεις. Μέ ὅλα αὐτά τήν περίοδο αὐτή «ἡ θεωρία τῆς Τρίτης Ρώμης ἔκανε τήν ἐπανεμφάνισή της στό προσκῆνιο».

Στό Συνέδριο τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πού ἐγινε στήν Μόσχα τό 1948 μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἐορτασμοῦ τῶν 500 χρόνων τῆς αὐτοκέφαλης Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἐγινε ἀναφορά τῆς θεωρίας τῆς «Τρίτης Ρώμης» ἀπό συνέδρους, ὅπως ἕναν πολωνό, ἕνα βούλγαρο καί ἕνα ρῶσο, πού σημαίνει ὅτι αὐτή ἡ θεωρία σιγοκαίει στούς σλαβικούς πληθυσμούς.

Στό κείμενο αὐτῆς τῆς μεταπτυχιακῆς ἐργασίας παρατίθενται καί διάφορες εἰκόνες οἱ ὁποῖες δείχνουν τήν Μόσχα ὡς «Τρίτη Ρώμη».

Συμπέρασμα

Προσπάθησα στό κείμενο αὐτό νά παρουσιάσω τά κεντρικά σημεῖα αὐτῆς τῆς μεταπτυχιακῆς ἐργασίας τοῦ Ἀναστασίου-Ἰωάννη Λάλλου. Ὅταν, ὅμως, διαβάση κανεῖς τήν μελέτη αὐτή, τότε βλέπει ὅλο τό πρόβλημα πού ὑπῆρχε στούς αἰῶνες πού πέρασαν, ἀλλά καί στήν ἐποχή μας σχετικά μέ τήν θεωρία τῆς «Τρίτης Ρώμης». Τά γεγονότα εἶναι στήν ἐπικαιρότητα, γι' αὐτό ἡ ἱστορία πρέπει νά γίνεται ὁδηγός γιά τό παρόν καί τό μέλλον.

Φαίνεται, λοιπόν, καθαρά, ὅτι ἡ θεωρία περί «Τρίτης Ρώμης» ἄρχισε τόν 15^ο αἰῶνα, ἀναπτύχθηκε κυρίως τόν 16^ο αἰῶνα καί διαδιδόταν στούς ἐπόμενους αἰῶνες μέχρι σήμερα, μέ διάφορες μορφές καί ἀπό ὅλα τά ρωσικά καθεστῶτα, ἦτοι τήν Τσαρική θεοκρατία, τήν Σταλινική ἀθεΐα, τόν Πανσλαβισμό καί τήν σύγχρονη Ρωσική διπλωματία. Αὐτό συνεχίζεται καί στίς ἡμέρες μας, καί μέ αὐτόν τόν τρόπο ὑπονομεύεται ποικιλοτρόπως τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο πού ἔχει καθιερωθῆ ἀπό τούς Κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί ἀπό τήν ὅλη ἐκκλησιαστική πρακτική ὡς ἡ Πρωτόθρονη Ἐκκλησία.

Ὅποιος συμμετέχει στίς πανορθόδοξες Ἐπιτροπές ἢ παρατηρεῖ τό τί γίνεται στίς συναντήσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, διαπιστώνει μέ εὐκολία τήν ὑπονομευτική αὐτή πολιτική ὅσων διακατέχονται ἀπό τήν θεωρία περί τῆς «Τρίτης Ρώμης». Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί θέλουν νά ἀνατρέψουν τήν καθιερωμένη κανονική τάξη ὅτι ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης προεδρεύει στίς πανορθόδοξες συναντήσεις καί ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίες πού τοῦ ἔχει δώσει ἡ κανονική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καί ἡ γενικότερη ἐκκλησιαστική προοπτική. Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος τό

γνωρίζει πολύ καλά αυτό, γι' αυτό και κινεῖται ανάλογα. Μέσα σέ αυτήν τήν προοπτική πρέπει νά δοῦμε καί τήν χορήγηση τῆς αὐτοκεφαλίας στήν Οὐκράνία.

Διαβάζοντας μέ προσοχή αὐτήν τήν μεταπτυχιακή ἐργασία, αἰσθάνθηκα λύπη γιά ὄσους δέν βλέπουν αὐτήν τήν κατάσταση καί ὑποστηρίζουν τήν ἡγεσία τῶν Ρώσων στήν πολεμική ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Τελικά, ὄσοι δέν βλέπουν αὐτήν τήν κατάσταση στήν ὑπόθεση τῆς Οὐκράνίας πάσχουν ἢ ἀπό ἀφέλεια ἢ ἀπό μυωπία ἢ ἀπό ὑπερμετρωπία καί δαλτονισμό.

Συνήθως ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, ἔχοντας ρωμαίικη συνείδηση καί νοοτροπία, διαπνεόμαστε ἀπό ἕνα οἰκουμενικό πνεῦμα, χωρίς νά εἴμαστε ἐθνικιστές, ἀλλά ὁμως δέν πρέπει νά εἴμαστε ἀφελεῖς, γιατί τότε θά ἀποδειχθοῦμε καί ἐπικίνδυνοι ἀπέναντι στήν ἱστορία καί στόν θησαυρό τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καί στήν κληρονομία τῶν Πατέρων μας χάριν ἀτομικῶν συμφερόντων καί ποικιλότητων σκοπιμοτήτων.

Σέ ἐπόμενο κείμενό μου θά ἀναφερθῶ στό θέμα τῶν ἐκκλησιολογικῶν μετα-πτώσεων τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας.